

Ir. J.M. Veldhuis

VOORLOPIGE SOCIAAL-ECONOMISCHE SCHEETS VAN HET  
RUILVERKAVELINGSBLOK HEINKENSZAND OP ZUID-BEVELAND

Interne Nota No.99

Februari 1965

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - 's-Gravenhage - Tel. 61.41.61  
Niet voor publikatie - nadruk verboden

zib 8982



## INHOUDSOPGAVE

	Blz.
§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten	5
§ 2. Agrarisch-structurele aspecten	6
§ 3. Bedrijfsstructurele aspecten	12
§ 4. Slotbeschouwingen	18

§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten

Het gebied van de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling Heinkenszand is gelegen op Zuid-Beveland en bestaat bijna hoofdzakelijk uit oudere nieuwlandpolders.

Het gebied omvat de gehele gelijknamige gemeente alsmede enkele polders gelegen in aangrenzende gemeenten. Bij het geven van enkele kwantitatieve indicaties zullen wij ons tot die voor de gemeente Heinkenszand moeten beperken.

De gemeente heeft nog een sterke agrarische inslag. Dit moge blijken uit de samenstelling van de mannelijke beroepsbevolking (tabel 1), het voortdurende vertrekoverschot (dat overigens schommelt en de laatste jaren groter is geworden dan het 15 jaar geleden was) en het voorkomen van een aanzienlijke pendel.

Tabel 1

MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING

Gemeente Heinkenszand	Mannelijke beroepsbevolking in procenten van totale beroepsbev.	
	1909	1960
Landbouw en visserij	61	45
Nijverheid	22	31
Handel en verkeer	11	13
Overige	6	11

Bron: C.B.S.

Het aandeel van de agrarische beroepsbevolking is evenwel, zoals in de meeste plattelandsgemeenten, de laatste tientallen jaren dalend, waartegenover de fabrieks- en bouwvakarbeidersbevolking toeneemt evenals de dienstengroep. In de bedrijfstakken handel en verkeer is de toename in Heinkenszand minder groot.

De te geringe werkgelegenheid in de landbouw moet, wanneer er tenminste geen zeer grote vertrekoverschotten zijn, samengaan met een grote mate van werken buiten de eigen woongemeente (pendelen). Dit is dan ook in Heinkenszand het geval. Van de mannelijke beroepsbevolking werkte in 1960 17% buiten de gemeente en daarvan weer bijna de helft in Goes, het centrum van Zuid-Beveland. Het pendelen is na de oorlog niet veel toegenomen; in 1947 was het percentage pendelaars ook reeds hoog, nl. 15%.

Voor wat betreft de overige infrastructurele aspecten zij slechts vermeld dat Heinkenszand enige ontwikkeling van tuinbouw en fruitteelt te zien geeft, waarvoor de nabijgelegen veiling te Goes een goede afzetmogelijkheid biedt.

Over enige jaren zal de niet-agrarische werkgelegenheidsontwikkeling op Zuid-Beveland een nieuwe sterke impuls krijgen, wanneer het Sloehavencomplex in vol bedrijf komt. Ook voor Heinkenszand zal dit ongetwijfeld van betekenis zijn.

Ten overvloede zij vermeld dat de landbouw o.m. belemmeringen ondervindt van gebreken in het ontwateringssysteem. Al het water, ook uit de zuidelijkste polders in het blok, moet een lange weg afleggen naar het lozingspunt op het Veerse Meer bij de Piet. Voorts zijn kavelgrootte en -vorm, alsmede de interne ontsluiting belangrijke knelpunten. Er bestaan plannen tot omlegging van de Rijksweg Goes-Middelburg, die mede een aanleiding zullen vormen tot ruilverkaveling over te gaan.

§ 2. Agrarisch-structurele aspecten

Het ruilverkavelingsgebied bestaat uit de gemeente Heinkenszand en enige randgebieden. De gemeente Heinkenszand wordt getypeerd door een betrekkelijk groot aantal kleine bedrijven, terwijl in de randgebieden (t.w. de Oude Kraayertpolder, de Pieterspolder, de Daniëlpolder, de Louisepolder, de Hollestellepolder en de St.-Anthoniepolder) overwegend grote bedrijven gevestigd zijn (zie tabel 2). Er is echter geen aanleiding gevonden bij de opstelling van de gegevens in het vervolg van deze Nota steeds een onderscheid tussen de gemeente en de randgebieden aan te brengen.

De ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsgrootte in de gemeente Heinkenszand (ten einde een globale indicatie te verkrijgen berekend over alle geregistreerde grondgebruikers volgens het C.B.S.) verliep als volgt: in 1910 5,1 ha, in 1920 9,1 ha, in 1947 7,0 ha en in 1959 8,0 ha. Ten opzichte van vergelijkbare gegevens voor het Zuidwestelijk zeekele gebied zijn deze cijfers betrekkelijk laag.

In 1964 waren binnen de grenzen van het blok 234 geregistreerde telplichtigen woonachtig; slechts 1 hiervan had geen cultuurgrond, 91 hadden minder dan 3 ha. Op de gebruikelijke wijze, getoetst aan het oordeel van plaatselijk bekende personen, is een indeling in beroepsgroepen gemaakt. De beroepsgroepen A en B zijn samengevoegd; de groep bestaat uit 111 zuivere boeren en tuinders en 28 personen met een neven-

Tabel 2

BEROEPSGROEPEN- EN BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR

	Aantal geregistreerde telplichtigen									
	in gemeente Heinkenszand			in randgebieden		in ruilverkavelingsgebieden				
	1955 1)			1964		1964				
	alle beroepsgr.	A+B	C+D	A+B	C+D	A+B	C	D	sp.	totaal
< 1 ha	.	.	.	.	.	2	20	13	1	36
1 - 3 ha	.	.	.	.	.	16	25	15	-	56
3 - 5 ha	29	20	17	2	-	22	12	5	-	39
5 - 10 ha	29	28	1	5	2	33	2	1	-	36
10 - 15 ha	17	12	1	6	-	18	1	-	-	19
15 - 20 ha	9	10	-	4	-	14	-	-	-	14
> 20 ha	15	15	-	19	-	34	-	-	-	34
Totaal	.	.	.	.	.	139	60	34	1	234

1) Ontleend aan L. van Popering en W.H. Ubbink in het Landbouwkundig Tijdschrift van oktober 1958.

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren 1964.

beroep, voornamelijk loonwerkers en landarbeiders. In de z.g. C-groep vormen de landarbeiders bijna de helft van het aantal geregistreerden. Voorts zijn er nogal wat grondwerkers, handelaren en bouwvakarbeiders met enig grondgebruik.

In tabel 2 zijn enkele cijfers opgenomen die het mogelijk maken na te gaan welke veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur sedert 1955 in de gemeente Heinkenszand zijn opgetreden. Er blijkt niet veel te zijn gebeurd met het totaal aantal grondgebruikers. Wel is er een verschuiving tussen de aantallen in de diverse categorieën van grondgebruikers te constateren (zie tabel 3).

Tabel 3

AANTAL GEREГИSTREERDEN NAAR  
BEROEPSCROEPEN

Gemeente Heinkenszand	1947	1955	1959
Landbouwer	159	127	114
Tuinders	28	22	18
Landarbeiders	29	23	16
Niet-agrariërs	73	50	63
Alle beroepen	289	222	211

Bron: C.B.S.

Voor het ruilverkavelingsgebied zijn deze verschuivingen nauwkeuriger geanalyseerd over de recente periode 1960 - 1964. Hierbij is gebleken dat het aantal boeren en tuinders sedert 1960 met 8% is verminderd; de vermindering in de groep C is zeer gering, nl. 3%, doch in de D-groep is het aantal geregistreerden met 13% teruggelopen. De vermindering van het aantal boeren en tuinders beperkt zich vrijwel volledig tot de grootteklasse kleiner dan 5 ha (zie tabel 4).

Gaan wij na hoe deze wijzigingen tot stand zijn gekomen, dan blijkt dat er in 4 jaar 8 van de 151 boeren- en tuindersbedrijven opgeheven en uiteengevallen zijn, waartegenover echter een 3-tal nieuwe vestigingen gesteld moeten worden. 11 van de 151 boeren en tuinders verdwenen

Tabel 4

VERANDERINGEN IN DE PERIODE 1960 - 1964

	Aantal geregistreerden in de ruilverkaveling wonend	
	1960	1964
Boeren en tuinders:		
< 5 ha	50	40
5 - 10 ha	33	33
10 - 15 ha	23	18
15 - 25 ha	23	24
25 - 50 ha	18	19
≥ 50 ha	4	5
Alle boeren en tuinders	151	139
Groep C	62	60
Groep D	39	34
Speciaal-bedrijf (bloemisterij)	1	1
Alle groepen	253	234

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren.

uit de groep ten gevolge van beroepsverandering, m.n. doordat zij met aanhouding van enig grondgebruik ofwel een hoofdberoep buiten de landbouw aanvaardden, ofwel rustend gingen leven. 4 van de 62 grondgebruikers uit groep C gingen evenwel over naar de groep zelfstandige boeren en tuinders. Zien wij dus dat de aantalsvermindering in de groep boeren en tuinders deels tot stand komt doordat de bedrijven worden opgeheven en deels doordat men een niet-agrarisch hoofdberoep kiest, in de groep C is het anders: ogenschijnlijk is het aantal niet-agrarische grondgebruikers niet veel veranderd, doch er blijken in deze groep evenveel bedrijfjes te zijn opgeheven als er nieuwe zijn ontstaan. Er moet dus een levendige grondmarkt zijn waarop blijkbaar nog steeds een goede vraag is. Dit wordt bevestigd door de hoge prijzen die voor losse grond worden betaald. Er zijn zelfs niet-agrarische grondgebruikers die het niet-agrarische beroep eraan geven en weer geheel zelfstandig worden; het omgekeerde komt ook voor, zoals hiervoor al werd vermeld.

Zoals reeds werd aangeduid blijken bij nadere analyse de totaal opgeheven bedrijven van boeren en tuinders vrijwel geheel tot de groep zeer kleine bedrijfjes te behoren (op één na alle kleiner dan 10 ha). Werd hiervoor reeds gewezen op de beroepsverandering ofwel overgang naar C- of D-groep als oorzaak van het verdwijnen van bedrijfjes uit de A- en B-groep, de beroepsverandering als oorzaak van het volledig opheffen van bedrijven komt in het geheel niet voor. Dit laatste zien wij echter wel in de C-groep. Uit agrarisch-structureel oogpunt moet dit een ongezonde ontwikkeling genoemd worden.

Bij een nadere bestudering van de wijze waarop nieuwe "bedrijven" zijn ontstaan (ook hier gaat het veelal om zeer kleine bedrijfjes) valt het op dat in een kwart van alle gevallen afsplitsing van het ouderlijke bedrijf in het geding was.

De algemene conclusie uit de analyse is dat bij de enigszins grotere landbouwbedrijven in Heinkenszand in deze periode geen veranderingen in aantal en grootte van enige betekenis zijn voorgevallen. De vele mutaties, die er zijn, spelen zich af in de "marginaal-agrarische" groepen. Opgemerkt moet worden dat de grotere boeren hierbij vaak nog wel weer betrokken zijn doordat nog veel deelbouw, zaaklaar verhuuren e.d. voorkomt. Het is in het korte bestek van deze voorlopige schets niet mogelijk gebleken van deze laatste verschijnselen een volledig overzicht te verkrijgen. Nader onderzoek naar de grondmarktstructuur zou waardevol zijn.

Ter completering van het overzicht van de in de afgelopen 4 jaar plaatsgevonden hebbende veranderingen zijn de bedrijfsoverdrachten nagegaan. 18 van de 139 in 1964 aanwezige land- en tuinbouwbedrijven werden in die periode overgedragen, waarvan de helft aan de (schoon)zoon. Er werden bovendien nogal wat bedrijven aan een broer of ander familielid overgedragen.

Nu de mutaties in de bedrijvenstructuur over de afgelopen jaren zijn bekeken, doet zich de vraag voor of er voor de naaste toekomst iets over deze veranderingen te voorspellen valt. Bedrijven verdwijnen doordat er geen opvolger voor aanwezig is; nieuwe bedrijven ontstaan doordat iemand niet opvolgt op een vrijgekomen bedrijf, doch op andere

wijze begint. Het gaat hierbij dus om een beeld van de opvolgingssituatie. Uit tabel 5 blijkt dat van de 84 boeren en tuinders die minstens 50 jaar zijn 1) er 32 zijn waarvan, volgens onze inlichtingen, de

Tabel 5

OPVOLGINGSSITUATIE

	Totaal- aantal gere- gistr.	Geregistreerden ouder dan 50 jaar				
		to- taal	met een of meer op- volgers	bedrijf wordt toegevoegd aan bestaand bedr.	geen opvolger	opvol- ging on- bekend
landbouwers						
< 15 ha	83	52	20	3	25	4
5 - 25 ha	24	13	8	-	4	1
≥ 25 ha	24	15	11	-	2	2
akkerbouwers 1)	65	38	12	3	20	3
landb. met gemengde bedr. <sup>1)</sup>	66	42	27	-	11	4
bedrijven zonder fruit <sup>1)</sup>	91	53	27	1	21	4
bedrijven met fruit 1)	40	27	12	2	10	3
tuinders 1)	8	4	2	1	1	-
landbouwers en tuinders	139	84	41	4	32	7
groep C	60	32	11	-	12	7
groep D	34	34	1	3	28	2

) Op dit onderscheid wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

Bron: L.E.I.

opvolging momenteel niet verzekerd is. Deze bedrijven zullen, mag men aannemen, de komende 15 jaar vrijkomen en dan waarschijnlijk uiteenvallen (totale oppervlakte van betrokkenen is 276 ha). Dit zou betekenen dat per jaar twee bedrijven vrijkomen, d.i. ongeveer twee procent, een cijfer dat iets boven een landelijk gemiddelde lijkt te liggen. In de afgelopen 4 jaar zijn 8 bedrijven uiteengevallen. Het ziet er dus momenteel naar uit dat de ontwikkeling van de laatste jaren zich op dezelfde wijze zal voortzetten. Ook in ander opzicht is geen ombuiging te verwachten: het zullen met name de kleine bedrijfjes zijn die vrijkomen en uiteenvallen. In tabel 5 is duidelijk te lezen dat het percentage vrijkomende bedrijven bij de groep < 15 ha veel groter is dan bij de groep ≥ 25 ha.

In de volgende paragraaf zal een onderscheid naar bedrijfstype worden aangebracht. Er zij nu reeds de aandacht op gevestigd dat er meer akkerbouwbedrijven (dat zijn bedrijven zonder melkvee) zonder opvolger zitten dan gemengde bedrijven. In dit opzicht blijkt er evenwel weinig verschil tussen bedrijven met en zonder fruit.

1) In deze categorie komt het opvolgingsvraagstuk de komende 10 - 15 jaar aan de orde; het is niet verantwoord te trachten op langere termijn iets over de bedrijfsopvolging te willen stellen.



In het recente verleden bleken ondanks alle moeilijkheden op de grondmarkt toch ook nog nieuwe bedrijven te kunnen ontstaan. Aangezien op de 41 bedrijven, waar de opvolging verzekerd lijkt, in 17 gevallen meer dan één opvolger aanwezig is, zal in de naaste toekomst nog een belangrijke vraag naar bedrijven en/of los land blijven bestaan. Wanneer bedrijfsoverdracht plaatsheeft aan beide opvolgers gezamenlijk verandert de bedrijfsgroottestructuur niet 1), doch wanneer tot splitsing wordt overgegaan, zoals in het recente verleden nog voorkwam ontstaan er nieuwe en veelal te kleine bedrijfjes.

De bovenstaande beschouwingen beperken zich tot de boeren en tuinders boven de 50 jaar. Men kan zich afvragen of er bij de groep jongere boeren geen bedrijven zullen vrijkomen door beroepsverandering of verhuizing. Het eerste lijkt gezien de cijfers over het recente verleden en de verkregen inlichtingen onwaarschijnlijk. Wel moet de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat boeren uit Heinkenszand bedrijven vrijmaken doordat zij elders een bedrijf aanvaarden. In het verleden zijn er naar Noord-Groningen vertrokken en voor de toekomst kan aan overplaatsing naar de IJsselmeerpolders gedacht worden. Gezien de leeftijdsopbouw en de financiële aspecten zullen dit echter, wanneer het voorvalt, voornamelijk grotere bedrijven zijn.

In Heinkenszand is blijkens cijfers uit 1959 54% van de cultuurgrond gepacht (d.i. ongeveer het cijfer dat ook voor Zuid-Beveland geldt; het is echter lager dan dat voor de provincie Zeeland, d.i. 62%). Van belang is echter te constateren dat het percentage onbehuisd gepacht land in Heinkenszand veel hoger is dan in Zuid-Beveland of de provincie Zeeland. Bovendien wordt er relatief meer land van ouders en van agrariërs gepacht dan elders op Zuid-Beveland. Overheid of waterschappen verpachten geen grond in Heinkenszand in tegenstelling tot wat elders in de provincie Zeeland wel voorkomt. Moeilijk in de officiële statistiek te registreren is het veel voorkomen van deelpachtcontracten e.d. (in 1959 werd volgens het C.B.S. in Heinkenszand 3% van de gepachte grond voor korter dan 1 jaar gepacht; dit is vermoedelijk een te laag cijfer). Alles bijeengenomen tonen deze cijfers aan dat in Heinkenszand de basis van het grondgebruik met het oog op een agrarisch-structurele herziening zwakker is dan elders in Zeeland (waar men overigens deze problematiek al reeds sterker ondervindt dan in vele andere streken van ons land). Hierbij is bovendien de sterke versnippering in aanmerking te nemen, nl. gemiddeld over alle geregistreerden 5,1 kavels per bedrijf, volgens een onderzoek van de C.D.

Naar onze mening hangt het tot dusver geringe aantal aanmeldingen voor het verkrijgen van bedrijfsbeëindigingsvergoeding via het O- en S.-fonds, ondanks het feit dat er betrekkelijk veel kleine bedrijven zonder opvolger zitten, met het voorgaande enigszins samen. De moeilijkheid schuilt veelal in de bestemming die de vrijkomende grond moet krijgen: door de versnippering en de bindingen met familieleden-eigenaren en andere agrarische eigenaren is de potentiële gegadigde voor de vergoedingsregeling veel minder vrij dan elders in het vinden van een voor het O- en S.-fonds aanvaardbare bestemming. Ook de inkomensgrens kan een belemmering vormen. Overigens moet worden afgewacht of het aantal aanmeldingen niet zal gaan toenemen als de eerste uitkeringen beginnen te komen.

1) Het zal wel de vraag zijn of dit uit bedrijfseconomisch oogpunt niet tot een te zware arbeidsbezetting leidt.

Wanneer, uitgegaan van de beschikbare gegevens volgens een door het L.E.I. ontwikkelde schattingsmethode, wordt nagegaan welke van de 233 grondgebruikers in de rvk. Heinkenszand in aanmerking zouden kunnen komen voor een beëindigingsvergoeding in het kader van het O.- en S.-fonds, dan blijken er 31 aan de "basisvoorwaarden" te voldoen (het inkomenscriterium is daarbij vertaald in een oppervlaktecriterium). Zij hebben 111 ha grond in gebruik. De groep is te verdelen in 20 boeren met een gemiddelde bedrijfs grootte van 4,3 ha en 11 gepensioneerden met een gemiddelde oppervlakte van 2,4 ha. Gedurende het eerste halfjaar van het in-werking-zijn der O.- en S.-regeling hebben zich uit het rvk.-blok Heinkenszand slechts 2 gegadigden aangemeld. Het aantal aanmeldingen is in verhouding tot de raming zeer laag en behoort tot de laagste van een negental op deze wijze onderzochte blokken. De raming zelf (nl. 13% van het aantal grondgebruikers) is echter hoog in vergelijking met verschillende andere gebieden waarvoor een zelfde schatting is gemaakt.

Grond voor bedrijfsvergroting is ook te verkrijgen, doordat bedrijven worden verplaatst naar de IJsselmeerpolders. Op analoge wijze als dat voor de O.- en S.-raming is gedaan is een raming van het aantal potentiële gegadigden voor een IJsselmeerpolderbedrijf gemaakt. Uit de beschikbare gegevens is afgeleid hoeveel A- en B-boeren voldoen aan de volgende criteria:

- $\geq 15$  ha cultuurgrond in gebruik;
- $\geq 50\%$  van de bedrijfsoppervlakte is bouwland;
- leeftijd  $< 50$  jaar of indien  $\geq 50$  jaar is er één opvolgende zoon op het bedrijf;
- er is slechts één bedrijfshoofd.

(Voor de financiële en vakbekwaamheids- of scholingseisen zijn geen maatstaven beschikbaar in het statistische materiaal.)

Bewerking wees uit, dat 24 boeren (d.w.z.  $+ 18\%$  van het totaal aantal boeren of  $50\%$  van het aantal boeren  $\geq 15$  ha) met een gemiddelde oppervlakte van 33,50 ha (totaal 804 ha) potentieel gegadigde kunnen zijn op grond van de genoemde criteria. Het is zeer onwaarschijnlijk, dat de helft van het aantal boeren met meer dan 15 ha zich voor een bedrijf in de IJsselmeerpolders zal aanmelden, met name omdat het opleidingsniveau van de meeste boeren in Heinkenszand laag is.

Een eenvoudige berekening leert, dat voor het vergroten van b.v. de helft van alle bedrijven van 10-25 ha tot minimaal 25 ha  $\pm 175$  ha grond nodig is. De cijfers over een eventueel aanbod van grond lenen zich er niet toe om met die over de behoefte geconfronteerd te worden. In dit stadium is het niet reëel conclusies te verbinden aan deze zeer globale gegevens. Gezien de cijfers over de opvolgingssituatie en de eigendom/pachtverhoudingen mag men echter wel stellen dat het in Heinkenszand moeilijk zal zijn in de bedrijfs grootte structuur op korte termijn grote veranderingen aan te brengen in het kader van de ruilverkaveling.

Tabel 6

AANTAL MEEWERKENDE ZOONS PER 100 BEDRIJVEN

	Aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven
Landbouwers	
< 15 ha	20
15 - 25 ha	42
≥ 25 ha	33
Akkerbouwers	11
Landbouwers met gemengde bedrijven	42
Bedrijven zonder fruit	28
Bedrijven met fruit	23
Tuinders	13

Bron: L.E.I., uit Landbouwtellingformulieren 1964.

Tenslotte is het kengetal "aantal zoons per 100 bedrijven" berekend waarmee het mogelijk is voor wat betreft de opvolgingsdruk een vergelijkingsbasis te hebben met andere gebieden waarvoor een dergelijk cijfer is berekend (zie ook L.E.I.-verslag No. 18: "De Haagse Beemden"). De uit deze tabel te trekken conclusies zijn reeds vermeld bij de bespreking van de gegevens uit tabel 5.

§ 3. B e d r i j f s s t r u c t u r e l e a s p e c t e n

De laatste 15 jaar is er van een bepaalde ontwikkeling in het grondgebruik bij de in Heinkenszand gevestigde bedrijven weinig te bespeuren geweest.

Tabel 7

ONTWIKKELING VAN HET GRONDGEBRUIK

Gemeente Heinkenszand	Percentage cultuurgrond in gebruik als		
	bouwland	grasland	tuinland
1939	68	29	3
1950	63	26	11
1955	65	26	9
1960	62	24	14
1961	63	23	14
1962	63	23	14
1963	62	23	15

Bron: C.B.S.

Het ontstaan van een enigszins betekende tuinbouw (m.n. fruitteelt) dateert van na de oorlog. Voor het overige is de bouwland-grasland-verhouding zeer stabiel. Bedacht moet worden dat van de bijna 300 ha grasland die bij de boeren in de gemeente Heinkenszand in gebruik is ruim 100 ha in de Poel is gelegen.

De boeren- en tuindersbedrijven in het ruilverkavelingsgebied Heinkenszand vertonen uiteenlopende bedrijfsstructuren.

Ten einde hiervan een indruk te geven is een vereenvoudigde bedrijfstypologie opgezet in tabel 8. Daarbij zijn de geregistreerden van de beroepsgroep A + B (zie tabel 2) ingedeeld in een vijftal bedrijfstypen.

Tabel 8

BEDRIJFSTYPOLOGIE

	Aantal bedrijven						
	to- taal	in de grootteklasse van					
		< 5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-25 ha	25-50 ha	≥ 50 ha
Akkerbouwers zonder fruit	39	18	9	3	1	5	3
Akkerbouwers met fruit	26	11	8	3	2	2	-
Gemengde bedr. zonder fruit	52	2	13	10	15	10	2
Gemengde bedr. met fruit	14	2	2	2	6	2	-
Tuinders	8	7	1	-	-	-	-
Alle bedrijven	139	40	33	18	24	19	5

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren 1964.

De indeling is enigszins arbitrair en met enige aanwijzingen van plaatselijk bekende zegsliden opgezet. Als akkerbouwbedrijven zijn beschouwd die bedrijven waar geen melkkoeien worden gehouden (enkele hebben wel grasland voor mestvee­weiderij) en, voor zover er tuinbouwgewassen in het bouwplan zijn opgenomen, dit althans geen glasteelten zijn. De tuinbouwgewassen die op deze akkerbouwbedrijven voorkomen omvatten voornamelijk uien, gladiolen en fruit. Als tuindersbedrijven zijn beschouwd alle bedrijven waarop alleen tuinbouwgewassen voorkomen alsmede die akkerbouwbedrijven waar glasteelten zijn. De overige zijn gemengde bedrijven; op deze bedrijven zijn in elk geval melkkoeien aanwezig, waarnaast al of niet akkerbouwgewassen en grove tuinbouwteelten (geen glas) voorkomen. In de groepen akkerbouw- en gemengde bedrijven is een twee­deling aangebracht tussen bedrijven met en zonder een fruitaanplant. Op bijna een derde van de bedrijven blijkt de fruitteelt een rol van betekenis te vervullen. Echte tuinbouwbedrijven vormen nog een zeer kleine groep.

Opmerkelijk is dat de akkerbouwbedrijven veel meer in de kleine grootte­klassen voorkomen dan de gemengde bedrijven. Dit hangt uiteraard mede samen met het feit dat b.v. uien en gladiolen als tuinbouwgewassen geteld zijn, doch als akkerbouwgewassen zijn te beschouwen, waardoor de bedrijven zeer intensief kunnen zijn. Hetzelfde geldt voor de fruitteelt: op de grootste bedrijven komt zelfs helemaal geen fruitteelt voor, op kleinere bedrijven is het aandeel van het fruit relatief groter dan op de grotere.

Om een iets gedetailleerder inzicht in de bedrijfsstructuur te verkrijgen zijn enkele kengetallen berekend. Er blijkt uit dat op vele bedrijven het bedrijfsplan een veelheid van produktierichtingen omvat.

Dit is voor een deel te verklaren uit de natuurlijke omstandigheden: veel gronden zijn voor allerlei teelten geschikt, grasland hoort bij het bedrijf als er dijken en lager gelegen gronden bij behoren en de geringe bedrijfsoppervlakte heeft de boeren gedwongen in de richting van verscheidene intensieve gewassen. Toch is op de grootste bedrijven

Tabel 9

BEDRIJFSSTRUCTURELE GEGEVENS (GRONDGEBRUIK)

	Aantal bedrij- ven	Gem. bedr.- grootte (ha)	Percentage van de cultuurgrond					
			akkerbouw			gras- land	tuinbouw	
			totaal	granen	suiker- bieten		totaal	fruit
Akkerbouwers zonder fruit	39	13,8	84	31	13	12	4	-
Akkerbouwers met fruit	26	9,3	61	21	13	3	36	28
Gemengde bedr. zonder fruit	52	19,0	69	26	10	28	3	-
Gemengde bedr. met fruit	14	15,8	61	23	9	28	11	9
Akkerbouwbedrijven	65	12,0	77	28	13	9	14	9
Gemengde bedrijven	66	18,4	67	25	10	28	5	2
Bedrijven zonder fruit	91	16,8	74	28	11	22	4	-
Bedrijven met fruit	40	11,5	61	22	11	15	24	19
Landbouwers < 15 ha	83	6,9	60	20	11	19	21	11
15 - 25 ha	24	19,4	68	27	10	26	6	4
≥ 25 ha	24	39,7	79	30	11	19	2	1
Tuinders	8	2,5	3	-	1	-	97	71

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren 1964.

Tabel 10

BEDRIJFSSTRUCTURELE GEGEVENS (MECHANISATIE EN MELKVEEHOUDERIJ)

	Aantal bedrij- ven	Aantal bedrijven met		Aantal bedr. met melkkoeien			Aantal melkkoeien per 100 ha grasland
		trekker(s)	melkmach.	0	< 10	≥ 10	
Akkerbouwers zonder fruit	39	16	-	39	-	-	-
Akkerbouwers met fruit	26	20	-	26	-	-	-
Gemengde bedr. zonder fruit	52	36	5	-	50	2	79
Gemengde bedr. met fruit	14	11	-	-	14	-	76
Akkerbouwbedrijven	65	36	-	65	-	-	-
Gemengde bedrijven	66	47	5	-	64	2	78
Bedrijven zonder fruit	91	52	5	39	50	2	64
Bedrijven met fruit	40	31	-	26	14	-	66
Landbouwers < 15 ha	83	40	2	52	31	-	112
15 - 25 ha	24	21	1	3	21	-	69
≥ 25 ha	24	22	2	10	12	2	32
Tuinders	8	5	-	8	-	-	-

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren 1964.

evenals op de kleinste gemiddeld nog de helft van de oppervlakte bouwland bezet met granen en suikerbieten. Arbeidsintensieve gewassen, zoals uien, komen vooral op de kleine bedrijven voor. De kleinste bedrijven hebben meer fruit zoals reeds is opgemerkt. Het blijkt dat (gemiddeld genomen) het verschijnen van fruit in het bedrijfsplan gaat ten koste van het bouwland: de oppervlakte grasland is namelijk meestal een vaststaand gegeven.

Het grasland wordt bovendien door de Zuid-Bevelandse boer als een min of meer noodzakelijk kwaad gezien en dan ook als zodanig behandeld (uitzonderingen niet te na gesproken!). Dit moge geïllustreerd worden met de cijfers over de melkveedichtheid. Hierbij is wel te bedenken dat naast melkvee vrij veel mestvee wordt geweid 1). De omvang van de melkveestapel overschrijdt slechts op twee bedrijven de 10 stuks. Dit bedrijfsonderdeel zal derhalve dan ook wel geen optimale resultaten opleveren. De vraag is of dit ook op vele bedrijven met het fruit het geval is. Op meer dan de helft van de bedrijven met fruit is de boomgaard

Tabel 11

OMVANG VAN DE FRUITAANPLANT

	Aantal bedr. met fruitaanplant					Oppervlakte fruit	
	totaal	< 1 ha	1-2 ha	2-5 ha	≥ 5 ha	gemiddeld per bedrijf	totaal
Akkerbouwers	26	10	3	7	6	2,62	68,04
Gemengde bedrijven	14	6	4	4	-	1,35	18,86
< 5 ha	13	10	1	2	-	0,73	9,45
5 - 10 ha	10	3	1	3	3	3,07	30,71
10 - 15 ha	5	2	-	1	2	4,23	21,15
15 - 25 ha	8	1	2	4	1	2,37	18,99
≥ 25 ha	4	-	3	1	-	1,65	6,60
Tuinders	5	3	-	1	1	2,81	14,03

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren 1964.

kleiner dan 2 ha. Duidelijk blijkt ook dat op de grootste bedrijven de fruitaanplanten feitelijk van ondergeschikte betekenis zijn.

Over de ontwikkeling van tuinbouw- en fruitteelt bestaan bij sommigen in Heinkenszand nog wel enige verwachtingen. Enkele cijfers over de laatste jaren tonen echter aan dat tot dusver nog niet van een snelle expansie gesproken kan worden. Het is zeer de vraag of bij de huidige verhoudingen ten aanzien van eigendom en pacht en de tot dusver getoonde niet zeer grote ambities van de zittende boeren de ontwikkeling van een tuinbouwcentrum in Heinkenszand tot de mogelijkheden behoort.

De mechanisatiegraad is in het algemeen hoog. De kleine bedrijven mechaniseren veelal d.m.v. de loonwerkers, die hier goed geoutilleerd zijn.

1) Hierover zijn op dit moment geen cijfers beschikbaar.

Tabel 12

ONTWIKKELING VAN DE TUINBOUW

Oppervlakte beteeld door in de gemeente Heinkenszand gevestigde grondgebruikers	1950	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
Zaaiuien	54	44	65	58	65	40	42	51	34
Ov.groenten open grond	17	15	14	11	11	32	30	26	17
Fruit	120	64	63	63	62	60	63	71	73
Kleinfruit	4	7	6	7	8	10	9	11	10
Gladiolen	.	14	16	23	32	39	42	38	31
Tuinbouwzaden	10	8	9	15	14	2	-	1	1
Totaal tuinbouw 1)	151	142	160	163	180	171	176	184	153

1) Inclusief niet-vermelde gewassen; excl. onderteelt in de boomgaard.

Bron: C.B.S.

Ten einde een indruk te krijgen van het niveau van de bedrijfsresultaten op de landbouwbedrijven in het ruilverkavelingsgebied is in tabel 13 een vergelijkende opstelling gegeven van gemiddelde kengetallen voor drie groepen bedrijven, t.w.:

1. de bedrijven die een L.E.I.-boekhouding voeren op de Zeeuwse Eilanden;
2. een uit deze groep geselecteerd aantal bedrijven die in of in de onmiddellijke omgeving van het ruilverkavelingsblok gelegen zijn en
3. de in het ruilverkavelingsblok gelegen bedrijven van dezelfde grootteklasse.

Hoewel het trekken van conclusies uit deze opstelling omtrent de bedrijfsresultaten op de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied op

Tabel 13

BEDRIJFSRESULTATEN LANDBOUWBEDRIJVEN ZONDER FRUIT 1)

	Deeln.L.E.I.-boekhouding 1962/63; 25-50 ha		1964
	Zeeuwse Eilanden	omgeving Heinkenszand	Landb. (25-50 ha) in de ruilverkaveling Heinkenszand
Aantal bedrijven	30	5	15
Gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)	37,0	38,8	35,2
Percentage bouwland	93	87	74
Percentage grasland	7	13	24
Percentage granen	40	38	27
Percentage aardappelen	9	4	.
Percentage suikerbieten	16	13	10
Stuks melkvee per 100 ha cultuurgrond	5	9	9
Aantal bedrijven met 1 trekker	8	1	4
Aantal bedrijven met meer trekkers	22	4	10
Aantal volwaardige arbeidskrachten	3,0	2,6	2,5 2)
Arbeidsinkomen van het bedrijf (gld.)	41.884	37.869	.
Arbeidsinkomen van de ondernemer (gld.)	28.046	27.742	.
Opbrengst per 100 gulden kosten (gld.)	136	135	.

1) Bij de z.g. bedrijfskeuze voor de deelneming aan de L.E.I.-boekhouding worden bedrijven met fruit buiten beschouwing gelaten. De groep bedrijven uit de rvk. Heinkenszand moest daarom ook beperkt worden tot de bedrijven zonder fruit.

2) Mannelijke arbeidskrachten volgens de Landbouwtellingformulieren.

Bron: L.E.I. (zie L.E.I.-verslag No. 75: "Uitkomsten van landbouwbedrijven").

zichzelf nauwelijks mogelijk is, mag wellicht toch geconstateerd worden dat de bedrijven in Heinkenszand meer grasland hebben dan de Zeeuwse L.E.I.-bedrijven en daarmee samenhangend ook meer melkvee. Het moet betwijfeld worden of deze qua omvang te geringe melkveehouderij bijdraagt tot een gunstig bedrijfsresultaat. Daar ook de totale oppervlakte cultuurgrond in Heinkenszand geringer is dan in de vergelijkingsgroepen moet aangenomen worden dat de bedrijfsuitkomsten op bedrijven van 25 - 50 ha in de ruilverkaveling Heinkenszand gemiddeld onder die van de Zeeuwse L.E.I.-bedrijven liggen. Zoals bekend bestaat er rondom de in de tabel weergegeven cijfers een grote spreiding, waarop hier niet verder wordt ingegaan.

Gemiddeld over alle bedrijven moet uiteraard met de opbrengsten van het fruit rekening worden gehouden, doch dit komt juist op de kleinere bedrijven meer voor dan op de bedrijven uit tabel 13.

Met nadruk moet erop worden gewezen dat de klasse 25 - 50 ha-bedrijven in geen dele representatief is voor Heinkenszand. Stellen wij het arbeidsinkomen op ongeveer f. 1000,- per ha (tabel 13), dan is het duidelijk dat op het gemiddelde Heinkenszandse bedrijf, dat naar gelang het type in oppervlakte varieert van 9,3 tot 19,0 ha (tabel 9), de bedrijfsresultaten vele duizenden guldens lager liggen.

De bedrijfsresultaten worden uiteraard in sterke mate bepaald door de arbeidsproduktiviteit. Een zeer globale indicatie van de ontwikkeling van de arbeidsproduktiviteit gedurende de laatste jaren is het aantal ha cultuurgrond dat per mannelijke arbeidskracht wordt bewerkt. Cijfers ontleend aan C.B.S.-publicaties laten zien dat dit getal voor de gemeente Heinkenszand van 4,6 ha per man in 1950 is opgelopen tot 5,8 ha in 1960. De ontwikkeling voor de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied is bekend over de periode 1960 - 1964. De stijging is duidelijk te constateren.

Tabel 14

INDICATIE VAN DE ARBEIDSPRODUKTIVITEITSONTWIKKELING

	Aantal ha cultuurgrond per mannelijke arbeidskracht	
	1960	1964
Bedrijven zonder fruit	7,4	9,6
Bedrijven met fruit	5,9	6,4
Landbouwers < 15 ha	4,2	4,8
15 - 25 ha	7,8	9,7
≥ 25 ha	10,8	15,1
Tuinders	2,1	1,8

Bron: L.E.I. uit Landbouwtellingformulieren.

Ook op de tuindersbedrijven zal de arbeidsproduktiviteit zijn gestegen, doch dit komt in dit cijfer niet tot uitdrukking omdat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte is gedaald; de bedrijven zijn dus geïntensiveerd.



#### § 4. Slotbeschouwingen

1. Ten aanzien van de doelstelling van de ruilverkaveling in Heinkenszand liggen de problemen nauwelijks in het technische, doch geheel in het agrarisch-structurele vlak. Doel en motivering van een ruilverkaveling in een gebied als het onderhavige zullen vooral gezocht moeten worden in het openen van de mogelijkheden - door het wegnemen van cultuurtechnische gebreken in de externe produktie-omstandigheden - tot een hernieuwde ontwikkeling van de agrarische bedrijven, eventueel in verschillende richtingen.

Onder de gegeven natuurlijke produktieomstandigheden bestaat de landbouw uit akkerbouw, enig fruit en grasland, waar dit niet anders kan, voor enig melkvee en voor mestvee. Ten gevolge van de geringe bedrijfsgrootte, de sterke versnippering en de ruime arbeidsbezetting (in het verleden) zijn de boeren in Heinkenszand tot een bedrijfsopzet gekomen, die is gekenmerkt door een veelheid van bedrijfsonderdelen.

2. Na uitvoering van de ruilverkaveling zullen grotere kavels ontstaan zijn en een betere waterbeheersing (minder grasland). In die situatie kunnen, wanneer de akkerbouwsector wordt gezien, alleen grote bedrijven rendabel werken. Alleen op dit type bedrijven zal men ook in staat zijn de benodigde grote investeringen, o.m. in gebouwen, lonend te maken. Om een technisch verantwoord uitgevoerde ruilverkaveling in dit gebied ook sociaal-economisch volledig te doen slagen is dan ook een vermindering van het aantal bedrijven beslist noodzakelijk. Deze vermindering zal sneller moeten gaan dan tot dusver het geval bleek te zijn. In hoeverre hiervoor reële kansen liggen kan in het kader van deze voorlopige schets niet worden beantwoord. Het verdient aanbeveling hiernaar een nader onderzoek in te stellen.

De tot dusver gebleken animo voor bedrijfsbeëindiging via het O.- en S.-fonds is zeer gering; dit wijst erop dat er hier nog grote weerstanden liggen. Deze hangen vermoedelijk onder meer samen met de complexe eigendom- en pachtverhoudingen.

Het is vanzelfsprekend mogelijk een technisch verantwoorde ruilverkaveling uit te voeren zonder dat het aantal bedrijven drastisch verminderd wordt. In dit verband mag gewezen worden op de herverkaveling Zak van Zuid-Beveland. Weliswaar bestond daar een reële bedrijfsvergrotingsmogelijkheid ten gevolge van het overplaatsen van boeren naar de Noordoostpolder, doch het aantal kleine bedrijven, waarvan men zich moet afvragen of deze economisch gezien nog een toekomst hebben, is nog zeer groot gebleven.

3. Naast de ontwikkeling van de akkerbouwbedrijven zou men kunnen overwegen na uitvoering van de ruilverkaveling een verdere intensivering in de richting van fruitteelt, tuinbouw of melkveehouderij tot stand te brengen. Het is duidelijk dat op dergelijke bedrijven met een geringere oppervlakte zou kunnen worden volstaan, waardoor de vermindering van het aantal bedrijven dus niet zo sterk hoeft te zijn. De fruitteelt, die elders op Zuid-Beveland bloeit, vertoont echter in Heinkenszand weinig expansie. Hetzelfde geldt voor de intensieve tuinbouw: glasteelt komt sporadisch voor en heeft zich niet uitgebreid de laatste jaren. De uitbreiding van de gladiolenteelt moet men als een symptoom beschouwen van het feit dat men het niet in de richting van de gespecialiseerde tuinbouw zoekt, maar juist de "gemakkelijke" weg van de contractteelt kiest, waarvoor betrekkelijk weinig investeringen nodig zijn. Fruitteelt en glas-

tuinbouw zouden bovendien alleen voor eigenaren-gebruikers mogelijkheden bieden. Het vele losland-pachten vormt hiervoor een belemmering. De indruk bestaat dat deze geringe ontwikkeling niet geheel aan de cultuurtechnische produktieomstandigheden mag worden toegeschreven. Vooralsnog lijkt "de" oplossing voor dit gebied dus niet in de intensieve tuinbouw te liggen.

Voor wat betreft de melkveehouderij mag men stellen dat dit voor de Zeeuwse boer geen oplossing is, omdat de ambitie en kennis ervoor ontbreken.

4. In hoeverre de noodzakelijke grote investeringen na de totstandkoming van de ruilverkaveling moeilijkheden zouden kunnen opleveren is momenteel nog niet te beoordelen. Wellicht zou een nader onderzoek naar de financiële positie van de bedrijven moeten worden ingesteld. Ook een grondige studie van de achtergronden van het grondgebruik zal gewenst zijn. In zekere zin tracht de ruilverkaveling nl. de agrarische structuur te fixeren in een gewenste vorm. De gecompliceerde eigendom/pachtverhoudingen en de traditionele opvattingen hieromtrent lijken hiermee vooralsnog moeilijk verenigbaar.
5. Eveneens nadere studie zal nodig zijn voor het ontwerpen van bedrijfsmodellen die in een verbeterde agrarische infrastructuur zouden passen. Het lijkt gewenst daarbij in elk geval naar enige bedrijfsvereenvoudiging te streven en b.v. een gespecialiseerd akkerbouwbedrijf, een fruitteeltbedrijf en eventueel een mestvee- of weidebedrijf 1) te bestuderen. Gevreesd moet echter worden dat de uitkomsten van deze studies vooralsnog niet op uitgebreide schaal kunnen worden toegepast, wanneer althans door het verdwijnen van een groot aantal bedrijven niet de nodige ruimte wordt gecreëerd. Deze bedrijven zullen nl. wel van een enigszins grotere omvang zijn dan de thans aanwezige.
6. Het is mogelijk dat de vrijwel traditionele ontwikkeling van de land- en tuinbouwbedrijven in Heinkenszand mede veroorzaakt is door de betrekkelijk geringe agrarische scholing. Uit C.B.S.-cijfers van 1962 blijkt dat 63% van de bedrijfshoofden in de gemeente Heinkenszand zonder land- of tuinbouwonderwijs is gebleven; voor de meewerkende zoons is dit cijfer 57% en voor de andere vaste arbeidskrachten 84% (voor de provincie Zeeland zijn deze cijfers resp. 46%, 24% en 78%). Een verdere bestudering van de vraag in hoeverre deze en andere sociaal-psychologische factoren een rol spelen bij de kansen op een succesvolle uitvoering en gebruikmaking van de ruilverkaveling lijkt zeker nuttig.

---

1) Dit zou in verband met het feit dat vanuit Heinkenszand nogal wat grond in de Poel wordt gebruikt van belang kunnen zijn. Deze studie kan echter beter in het kader van een onderzoek in de ruilverkaveling "de Poel" worden verricht.

